

האם חז"ל הכירו את מסורת העדה?

פתיחה:

כידוע, ביתא ישראל לא הכירו את ספרות חז"ל, המדרש, המשנה והתלמוד, המכונים בקיצור תושב"ע. בדרך כלל רגילים לחשוב שגם חז"ל לא הכירו את המסורת ההלכתית של ביתא ישראל – ההלכה האתיופית. מעיון מעמיק בספרות המשנה והתלמוד בדוגמאות רבות עולה שלא כך הדבר. ניתן להוכיח שחז"ל הכירו מסורות שונות שרווחו בעם ישראל בימי בית שני ונשתמרו אצל ביתא ישראל עד עלייתם ארצה. במקרים מסוימים בחרו חז"ל למקם מסורות אלו בהוה אמינא של דבריהם, כשיטה שנדחתה מהלכה. בדיון יוצגו 2 דוגמאות לנושא זה - השימוש באש בשבת, ושחיטה בזר.

האם באמת הכירו חז"ל את ניצני ההלכה האתיופית?

הדעות:

1. בספרות חז"ל הוה אמינא תלמודית משקפת לעיתים מסורת קדומה שנדחתה

מן ההלכה. שרידי מסורות קדומות אלו מתגלים במנהג קהילת ביתא ישראל, אשר לא שמעו על הכרעת חז"ל. (בדיון דוגמאות מסוגיית שימוש באש בשבת ושחיטה בזר)
(יוסי זיו)

2. ההוה אמינא אינה ראייה לקיום מסורת קדומה אלא סברה בלבד.

קשה להוכיח את הטענה. העלאת סברה, הוה אמינא, איננה בהכרח עדות למסורת שנדחתה אלא פשוט לסברה שנדחתה. היא הועלתה, לא על מנת להציב שתי מסורות זו כנגד זו, אלא כדי לחדד את הטיעון. המנהגים המוצעים הם תיאורטיים לחלוטין.

לגבי הדוגמאות עצמן. איסור הדלקת אש מערב שבת לשבת במסורת הקהילה דומה למסורת ספר היובלים. דמיון זה איננו גורף כפי שמעיד לוח השנה האתיופי המנוגד לספר היובלים. גם מניעת שחיטה על ידי מי שאינו הקיים (זר) לא מעיד איסור ממש במסורת הקהילה, על אלא הבנה שחורבן המקדש חזר והתיר את ההקרבה בבמות והשחיטה הותרה רק לבקיאים בנושא – הקיסים. לפיכך לא ניתן להסיק מסקנות ברורות על ההיכרות של חז"ל עם מסורת הקהילה.

הדין:

עמדה 1: כן, הווה אמינא תלמודית משקפת לעיתים מסורת קדומה (יוסי זיו)
במקרים מסוימים בחרו חז"ל למקם מסורות קדומות כהווה אמינא בתלמוד. להלן שני דוגמאות.

שימוש באש בשבת

נפתח בדברי מכילתא דרבי ישמעאל ויקהל - מסכתא דשבתא פרשה א:
'לא תבערו אש' וגו'. לפי שהוא אומר 'בחריש ובקציר תשבת', שבות מן החריש בשעת הקציר, שישבת מערב שביעית לשביעית.
אין לי אלא שהוא שובת מערב שביעית לשביעית כן ישבות מערב שבת לשבת. והדין נותן, הואיל ושביעית לשום השם ושבת לשום השם, אם למדת שהוא שובת מערב שביעית לשביעית כך ישבות מערב שבת לשבת.
ועוד קל וחומר, מה אם שביעית שאין חייבין עליה לא כרת ולא מיתת בית דין הרי הוא שובת מערב שביעית לשביעית, שבת שחייבין עליה כרת ומיתת בית דין, דין הוא שישבת מערב שבת לשבת, **ולא יהיה רשאי להדליק לו את הנר להטמין לו את החמין**

לעשות לו מדורה?

ת"ל 'לא תבערו אש' וגו' ביום השבת אין את מבער אבל מבער את מערב שבת לשבת.
המכילתא משווה בין שבת לשמיטה. היא מציעה שכשם שאסור לחרוש מערב שנת השמיטה לצורך שנת השמיטה כן יש לאסור הדלקת אש טרם כניסת השבת לצורך השבת. הצעת המכילתא – 'ולא יהיה רשאי להדליק לו את הנר להטמין לו את החמין לעשות לו מדורה' – תואמת להפליא את מנהגם הקדום של ביתא ישראל, לכבות כל אש מספר שעות טרם כניסת השבת. בשבת לא אכלו אוכל חם, לא הדליקו נר שבת ולא חיממו את הבית. המכילתא דוחה את הצעתה שלה עצמה. היא מטעימה שפעולת ההבערה היא שנאסרה ('לא תבערו אש') ולא השימוש באש. אולם עצם העלאת ההצעה כ'הוה אמינא', מלמדת על היכרות של חז"ל עם מסורת הלכתית אחרת שאסרה השארת אש בוערת בשבת.

שחיטה כשרה בזר

ניהול חיי הדת בכפר האתיופי היה בשליטתו הבלעדית של הקייס. קריאה בתורה ותפילות, שחיטה והקרבת קורבנות, טקסי הטהרה לסוגיהם – כל אלו ושאר טקסים דתיים, היו בסמכותו הבלעדית. הספרא – מדרש ההלכה לספר ויקרא, מתלבט האם שחיטה כשרה בזר (יהודי שאינו כוהן). נעיין במדרש ספרא, דיבורא דנדבה ד, ב:

ושחט. שחיטה כשירה בזרים בנשים ובעבדים ובטמאים ואפילו בקדשי קדשים ובלבד שלא יהו טמאים נוגעים בבשר או אינו אלא בכהן וכי מנין באתה מכלל שנאמר 'ואתה ובניך אתך תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח' יכול אף לשחיטה, וכשהוא אומר

'והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם' אליו 'וזרקו', מיכן ואילך מצות כהונה אבל שחיטה כשרה בכל אדם.

המדרש מציע שכל אדם טהור יהא רשאי לשחוט וכהוה אמינא מעלה אפשרות שהשחיטה מסורה לכוהן בלבד. הצעה זו תואמת את מנהג ביתא ישראל שרק הקייס רשאי לשחוט. אמנם המדרש ממחר לדחות את הצעתו וללמוד מהביטוי 'והקריבו בני אהרן' שרק משלב ההקרבה יש חובה לתת לכוהן לטפל בקורבן, אולם ההצעה שנדחתה תואמת את מנהג ביתא ישראל.

דוגמאות אלו ואחרות מלמדות שמסורות שנשמרו במשך דורות רבים במנהג ביתא ישראל היו הלכות קדומות שעלו לדיון במשא ומתן של חז"ל ונדחו. הנחה מסתברת היא, שבשעה שהלכות אלו נדחו, בני העדה כבר היו מנותקים מעם ישראל ובתום לבם המשיכו לשמור את מסורת אבותם.

תמיכה: הרב יואל בן נון

אין ספק שחז"ל הכירו כי ספר היובלים נכתב ביהודה בימי בית שני, וגם ביהדות מצרים בקבוצות מסוימות נהגו כמו 'ביתא ישראל'. האורית היא כתרסגום השבעים, שחובר וקראו בו בין יהודי מצרים, ועוד דברים רבים נהגו ביהודי מצרים של בית שני וביתא ישראל. לכן, צודק יוסי זיו יקירנו בהשערותו, שהווא אמינא של הגמרא מכוונת כנגד מסורת ידועה שחז"ל דחו.

ההבדל הגדול בין היובלים לביתא ישראל הוא, שהיובלים פילג את היהודים בפרישה מלוח המועדים של ירושלים, וביתא ישראל נשארו נאמנים ללוח ולירושלים, ובזכות הנאמנות זכו לשוב לירושלים, ברוך השם.

על כל אלה ועוד כתבתי בספרי זכור ושמור - טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים (הוצאת תבונות אלון שבות) ובו פרק מיוחד על לוח החגים בקהילות ביתא ישראל.

קושיה: יצחק ליפשיץ:

הבעיה היא שספר היובלים לא רק נשמר בין יהודים אלא גם בכנסיה האתיופית.

תשובה: הרב יואל

אין שום בעיה בכך שגם הכנסיה האתיופית הכירה את ספר היובלים, כמו שאין שום בעיה בכך שהכנסיות לקחו מהיהודים את ספרי התנ"ך, וספרים נוספים. יהדות בית שני בארץ ובמצרים הכירה את היובלים, וחז"ל הכירו אותם, עוד לפני הופעת הנצרות. גם הכנסיה האתיופית מאוחרת ליהדות מצרים של סוף בית שני.

עמדה 2: ההוה אמינא אינה ראייה לקיום מסורת אלא סברה בלבד.

קשה להוכיח את הנחת היסוד. העלאת סברה, הווא אמינה, איננה בהכרח עדות למסורת שנדחתה אלא פשוט לסברה שנדחתה. היא הועלתה, לא על מנת להציב שתי מסורות זו כנגד זו, אלא כדי לחדד את הטיעון. המנהגים המוצעים הם תיאורטיים לחלוטין.

תגובה: יקהת רוזן

הווא אמינא אינה הוכחה לקיומה של דיעה כזאת בהלכה.

אולי אם יש דעה שלא נפסקה זה כן הוכחה.

תמיכה: הרב שמשון לוינגר

מ'הוה אמינא' שבגמרא אין להסיק בהכרח שהיתה שיטה כזו שחז"ל היו צריכים לדחות, יש גם 'הוה אמינות' תיאורטיות, אך בנידון דנן יש את שיטת בית שמאי שאדם מצווה על שביתת כליו ולכן אי אפשר להתחיל במלאכה מע"ש שתימשך בשבת. ולגבי הדלקת הנר מצאו לב"ש פתרון ע"י הפקרת הנר הדולק בע"ש, פתרון שבני 'ביתא ישראל' לא שמיע להו, אם כמשמעו ואם במובן 'לא סבירא להו'.

לגבי שחיטה בזר, נראה ש'ביתא ישראל' סברו אף הם ששחיטה כשרה בזר, שהרי כהניהם לא מתייחסים לאהרן הכהן. אף לגבי שאר עבודות שהיו עשים כהני 'ביתא ישראל', נראה שסברו שאחרי החורבן שגלינו מ'המנוחה והנחלה' - חזר היתר הבמות שהיה קודם בניין בית המקדש, ואין צורך להקרבה בבמה בכהן מזרע אהרן (וכפי שפירש אחד המפרשים [דומני בעל 'הרכסים לבקעה'] את הפסוק 'ובני דוד כהנים היו' כמשמעו, שבזמן היתר הבמות יכלו גם מי שאינם מבני אהרן להקריב).

שאלה הרב יואל:

ההסבר שלך על שחיטה והקרבה בהעדר מקדש מתקבל על הדעת, אך יש לקחת בחשבון גם את מקדש חונו במצרים, עוד בימי הבית השני, ומחלוקת בחז"ל אודותיו.

שאלה: רון אחיטוב

לא ידעתי שבספר היובלים יש איסור להשאיר אש דולקת מיום ששי לשבת. אני מכיר את הפסוק "וכל איש... ואשר יבעיר אש... ביום השבת ומת" (היובלים פרק נ), אבל אינני מכיר פסוק העוסק בהשארת אש דולקת מיום ששי. כמובן, אני יודע על שיטה כזאת אצל הקראים. אודה לך אם תאלפני בינה. בעניין הקראים, כבר כתבו כמה חוקרים שתורתם אינה בהכרח בת המאה השביעית והלאה (החל מענן בן דוד), אלא יש כמה מהלכותיהם שישודן מוקדם בהרבה. אבל יש לבדוק כל עניין והלכה.

תשובה: הרב יואל

החפיפה בין פרק נ' ביובלים, לבין תאזאזה סנבת היא הבסיס גם אם לא כל פרט כתוב, ובהחלט ייתכן שהיו כמה הבדלים קטנים ממקום למקום, אבל ברור שכיבו את האש לפני שבת, ולא הדליקו נרות שבת, וזה ההבדל המכריע מול הלכת חז"ל.

הצעה: יקהת רוזן

לגבי השחיטה אני הבנתי שלא דווקא קס / כהן שחט באתיופיה אלא יתכן גם דבתרה/שמגלה שהוכשר לכך. ואם זה נכון אז זה לא כמו זר (שלפי ההוא אמינא שחיטתו אסורה), אלא כמו אדם שאינו מלומד בהלכות שחיטה (שלכולי עלמא אין לו לשחוט). האם אני צודק?

קושיה: שמשון לוינגר

לגבי שחיטת הקרבנות-

ברור ש'ביתא ישראל' לא חלקו על התורה שמטילה את הקרבת הקרבנות על הכהנים בני אהרן. מנהגם להקריב היה משום שסברו שאין איסור במות בזמן החורבן ובבמה יכול גם זר להקריב (וכפי שמנוח ואשתו הקריבו), אלא שצמצמו את זכות ההקרבה לאנשי הדת הזריזים וזהירים בדקדוקי העבודה וכוונותיה.